

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД РАБОТАТА В ЕТНИЧЕСКИ РАЗНОРОДНА СРЕДА: КАЧЕСТВЕН АНАЛИЗ НА ПРЕДСТАВИТЕ НА БЪЛГАРИ, ТУРЦИ И РОМИ

Е. Риза, Д. Бакалова, Е. Таир, Н. Матеева

Институт за изследване на населението и човека при БАН

esmaselman@gmail.com; diana_ib@abv.bg;
ergyul_tair@yahoo.com; nadia@gyuvetch.bg

Резюме. В изследването са изведени и анализирани основните предимства и трудности на работата в етнически разнородна среда, заявени по време на проведени фокус-групи от представители на българския, турския и ромския етнос, които са съществен индикатор за нагласите на мнозинството и малцинствата към съвместна работа. Преобладава мнението за отсъствие на предимства на работата в етнически смесен екип. Основната трудност в работата с етнически различни според българи и турци са нетолерантността и конфликтите, докато за ромите това са организационните проблеми като неравномерно разпределение на задълженията и възнаградението.

Ключови думи: предимства, недостатъци, съвместна работа

Преобладаващите социални неравенства между мнозинството и етническите малцинства в страната, както и регионалните различия в съотношението между етническите общности и нарастващата безработица, определят необходимостта от нови изследвания на етническата толерантност в различни жизненни сфери, вкл. сферата на труда.

От векове насам в отношенията между различните етнически общности в България се наслояват стереотипи и предразсъдъци, действащи с променящи се акценти според актуалните социални и икономически условия. От една страна, междуетническите нагласи в страната са станали по-позитивни през последните две десетилетия (Босаков, 2010; Накова, 2010; Неделчева и сътр., 2003; Пампоров, 2009; Стойцова и сътр., 1998). От друга – роми-

те продължават да бъдат изключвани и отхвърляни не само от мнозинството, но и от други етнически малцинства в страната (Томова, 2000), сблъсквайки се с дискриминационни нагласи във всички жизненни сфери (Vassilev, 2004). В сферата на труда например самите роми се чувстват жертви на дискриминация при търсене на работа, а и се наблюдава осезателно нежелание от страна на другите етноси да работят с тях (Пампоров, 2009).

Според някои изследвания, мнозинството по-често изразява недоверие, негативни стереотипи и предразсъдъци към малцинствата, отколкото обратното (Пампоров, 2008) и малцинствата са по-отворени за различни контакти (Zhelyazkova et al, 2010). Изследвания на регионалните различия в страната показват, че особено в

малките населени места и в по-слабо урбанизираните райони моделите на междуетническа комуникация се характеризират с добросъседски отношения и многовековно съжителство (Накова, 2010). И тъкмо обратното, анонимността в силно урбанизираните населени места, както и социалната, икономическата и етническата сегрегация насърчават дискриминацията.

Според други изследвания, расовото и етническо подобие на служителите в дадено предприятие повлияват в по-голяма степен нагласите на работещите към техния трудов колектив, отколкото сходството в пола и икономическото състояние (Riordan & Shore, 1997). Установено е, че българи, турци и роми проявяват предпочитания към различни видове труд, различно ценностно отношение към професионалната изява и специфични нагласи към резултатите от своя труд и заплащане (Риза, 2010).

Въпросите, на които настоящият доклад се опитва да даде отговор, са дали и как етническата различност и междуетническите дистанции се проектират в етнически разнородните условия на малките и средни предприятия (МСП), отразяват ли се те в представите за предизвикателствата пред съвместна работа на представителите на трите най-големи етнически общности в страната? Зависи ли това от степента на урбанизация на населеното място?

Целта на изследването¹ е да се установят и анализират представите на трите най-големи етнически общности в страната за предизвикателствата пред работата в етнически разнородна среда. По-конкретно, ще бъдат изведени основните предимства и трудности в работата, заявени от представители на българския, турския и ромския етнос, които са съществен индикатор за нагласите на мнозинството и малцинствата към съвместна работа.

¹ Това проучване е част от по-мощно изследване, осъществено по проект на тема: „Етническа толерантност в бизнес среда: нагласи на работодателите и отношение на българи, турци, роми към труда и професионалната реализация“, финансиран от Национален конкурс „Млади учени – 2011 г.“, Фонд „Научни Изследвания“ – МОМН

МЕТОДИ И ПРОЦЕДУРА

За изследване на представите на трите основни етнически общности в страната (българи, турци и роми) за предизвикателствата пред работата в етнически разнородна среда като част от по-мощно изследване на етническата толерантност в бизнес среда се използва методът на фокус групите, вкл. различни техники за анализ на качествени данни. В периода май-ноември 2012 г. са организирани и проведени 13 фокус групи с общо 105 участници в 10 населени места, от 6-те региона на планиране в България – София, Варна, Бургас, Велико Търново, Благоевград, Хасково, Кърджали, Разград, Чипровци и Брусарци. Фокус групите са организирани по етнически и организационен признак, като 4 от тях са етнически (хомогенни и смесени) и включват лица с различни професии/занятия, а 9 са проведени в рамките на фирми, МСП.

Всяка фокус група е с продължителност от 40 минути до 2 часа, включва дискусия и попълване на кратка анкетна карта с отворени въпроси, свързани не само с предизвикателствата пред работата в разнородна етническа среда, но и с други важни теми (чиито анализ не е включен тук), като напр. опит в работата с други етноси, трудови качества и най-успешни професии за представителите на трите етноса и др.

Анализът на качествените данни от фокус групите се осъществява в 4 етапа: 1) структурен контент анализ, осъществен с помощта на специализиран QDA софтуер за автоматизирано извличане и ранжиране на „облаци“ от текстови единици; 2) семантичен контент анализ, основаващ се на смислови сходства между текстовите единици и осъществен поотделно от 3-ма независими експерти; 3) кодиране на всички текстови единици в съответствие със съгласуваните от експертите семантични категории; и 4) допълнителен количествен анализ за качествени данни с помощта на статистическия пакет SPSS.

Анализът на данните се осъществява едновременно на 2 равнища на обобщение:

1. Анализ на равнище „текстови единици“ чрез структурно-съдържателно обоб-

шение на информацията с оглед запазване и представяне на спецификата на използваните от участниците думи и изрази по отделните теми в дискусиата.

2. Анализ на равнище „семантични категории“, който предоставя възможност за обобщения по отделните теми във връзка с

други признаци (напр. етническа принадлежност и тип населено място).

Предизвикателствата пред работата в етнически разнородна среда са обособени в 2 групи: *предимства* и *трудности*. За всяка от тях са съгласувани следните семантични категории (вж. табл. 1).

ТАБЛИЦА 1
КАТЕГОРИИ ПРЕДИМСТВА И ТРУДНОСТИ НА РАБОТАТА В ЕТНИЧЕСКИ РАЗНОРОДНА СРЕДА

Категории Предимства		Текстови единици (примери)
1	Преодоляване на антагонизма и насърчаване на толерантността, равноправието и интеграцията (като процес)	По-висока толерантност (религиозна, етническа, към различието), уважение към други етноси/групи, възпитание в разбирателство, съобразяване, възможност за приобщаване, сближаване, преодоляване на дискриминационни нагласи/предразсъдъци/ антагонизъм/омраза/неравенства между етносите и др.
2	Сплотеност, сътрудничество, равенство (като резултат)	Колегиалност, честност, съпричастност, умения за работа в екип, коректност, дружелюбно отношение, услужливост, взаимопомощ, сплотеност и др.
3	Межкултурен обмен, учене и компетентност	Обмяна на опит, културни ценности, взаимно опознаване, обогатяване на културата, обичаи, нрави, нови запознанства, контакт с други култури, религии, разширяване на мирогледа, личният опит на различните етноси, учене един от друг, лично израстване, самоусъвършенстване, научаване на език и др.
4	Организационно етно-културно многообразие и плурализъм	Повече нови/интересни/разнообразни идеи/гледни точки за работа, етно-културно разнообразие, отвореност към нововъведение, разнообразна творческа дейност, различни философии на работа, колорит и др.
5	Организационна ефективност и репутация (предимства за фирмата)	Фирмата работи на ниво/добре, ефективност, висока производителност, привличане на клиенти от различни етноси, добра организация, правилно разпределение на длъжностите, ясна йерархичност, добро име пред обществото, гъвкавост в отношенията с др. фирми и др.
6	Други предимства	Всички семантични единици с честота <10
7	Няма предимства (вкл. без отговор)	Няма предимства, без опит/отговор, няма проблеми, предимствата не са на етническа основа и др.
Категории Трудности		Текстови единици (примери)
1	Междуетническа нетолерантност и конфликти	Дискриминация, расизъм, етническа непоносимост, делене по етнически признак, негативно отношение, недоверие, напрежение, неразбирателство, разногласия, неразбиране, проблемна комуникация, конфронтация, конфликти, етническа омраза и др.
2	Междуетнически дистанции/различност (в бит, култура, религия, език)	Различни култури, обноси, обичаи, нрави, виждания, морални ценности и религия, езикови бариери, затруднена комуникация заради различна социализация, неразбрани културни различия и др.
3	Проблемна организация на работата, свързана с фаворизиране, неравномерно разпределение на труда и заплащането	Българите и турците вършат работата на ромите; за да работят ромите, трябва постоянно да си при тях; не работят по равно; цялата работа вършим ние циганите за жълти стотинки; трудно разпределяне на задълженията; и нееднакво заплащане; фаворизация на малцинствата; напрежение и отпуски по религиозни празници; толериране на българци и турци и др.
4	Други трудности	Всички семантични единици с честота <10
5	Няма трудности (вкл. без отговор)	Няма трудности, не знам, нямам мнение, трудно ми е да отговоря, зависи от индивида не от етноса и др.

По-долу представяме анализ на представите за предизвикателствата пред работата в етнически разнородна среда на посочените две равнища на обобщение според етническата принадлежност на участниците във фокус групите и според местоживенето на участниците или типа населено място, в което са проведени фокус групите (столица, голям град, малък град/село).

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Предимства и трудности на работата в етнически разнородна среда според етническата принадлежност на участниците във фокус групите

На графиката по-долу е представено разпределението на категориите **предимства** на работата в етнически разнородна среда според представителите на трите етноса, участници във фокус групите (вж. фиг. 1).

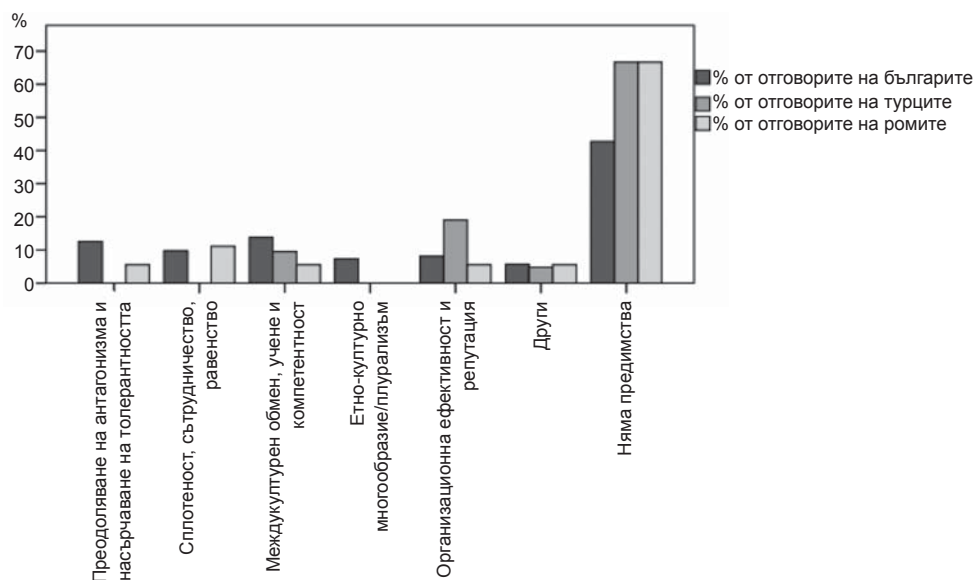
Очевидно в отговорите и на трите етнически групи (42.7% при българите, 66.7% при турците и 66.7% при ромите) преобладава мнението за отсъствие на предимства

на етнически разнородната организационна среда.

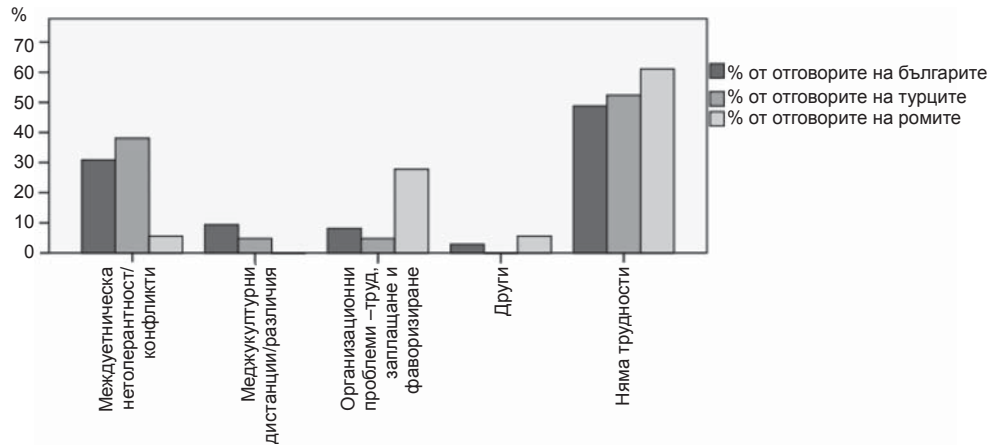
Любопитно е, че в отговорите на турците отсъстват категории предимства като „Преодоляване на антагонизма и насърчаване на толерантността“, „Сплотеност, сътрудничество и равенство“ и „Етнокултурно многообразие/плурализъм“, като последното изцяло отсъства и в отговорите на ромите. Единствено българите посочват предимства от всички категории.

Турците посочват като предимство най-често организационната ефективност и репутация (19.0%), докато ромите – сплотеността, сътрудничеството и равенството (11,1%), изразявани по конкретно с думи и изрази като: „да се държат добре“, „да се разбират“, „колегиалност“ и др.

Относно **трудностите** на работата в етнически разнороден колектив и трите етноса отново подчертават най-вече отсъствието на такива (48.8% от отговорите на българите, 52.4% – на турците и 61.1% – на ромите) (вж. фиг. 2). Във връзка с предходния резултат се оказва, че съвместната работа на българи, турци и роми преди

Ф И Г У Р А 1. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА КАТЕГОРИИТЕ ПРЕДИМСТВА НА РАБОТАТА В ЕТНИЧЕСКИ РАЗНОРОДНА СРЕДА СПОРЕД ЕТНИЧЕСКАТА ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА УЧАСТНИЦИТЕ ВЪВ ФОКУС ГРУПИТЕ

Фигура 2. Разпределение на категориите трудности пред работата в етнически разнородна среда според етническата принадлежност на участниците във фокус групите

всичко се характеризира не само с отсъствие на предимства, но и на трудности.

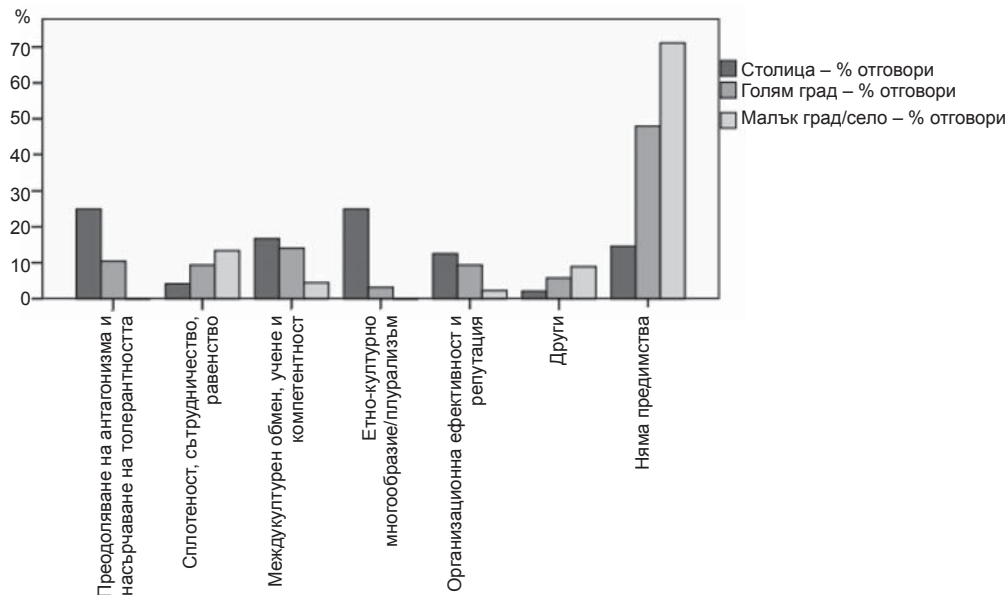
Интересно е, че ромите не разглеждат межкултурните дистанции и различия като трудност при съвместната работа на хора с различна етническа принадлежност.

Докато в отговорите на българите (30.9%) и турците (38.1%) като основна трудност се явяват междуетническата нетолерантност и конфликти (напр. трудности във взаимоотношенията, неразбирателство и др.), то в отговорите на ромите акцент са организационните проблеми (27.8%) като разпределение на труда (напр. „ромите вършат само черната работа“, „никой не би вършил това, което работят ромите“ и др.), заплащането (напр. „едни работят по-малко, а вземат повече“, „ромите работят повече за жълти стотинки“) и фаворизиране („винаги ще предпочетат българин“).

Предимства и трудности на работата в етнически разнородна среда според типа населено място

Участниците във фокус групите, проведени в столицата, споделят значително повече **предимства** на етнически разнородната организационна среда (85.4% от отговорите), в сравнение с тези в големите градове

(52.1%) и особено малките населени места, при които процентът от отговорите „Няма предимства“ или „Без отговор“ е много висок (71.1%) (вж. фиг. 3). Най-често посочваните в столицата предимства, които напълно отсъстват от отговорите в малките населени места, са включени в категориите „Етнокултурно многообразие/плюрализъм“ (25.0%) (напр. различни идеи, опит или гледни точки) и „Процес на преодоляване на антагонизма и насърчаване на толерантността“ (25.0%) (напр. повече толерантност, преодоляване на дискриминацията и десегрегация). Като предимство на разнородната етническа среда в големите градове се посочва най-често „Межкултурния обмен, учене и компетентност“ (14.1%), приблизително колкото и в столицата (16.7%). Най-често се използват изрази като: „обмяна на опит между различни култури“, „повишаване на езиковата култура“, „учене на език“. В малките населени места най-често посочваната категория, освен „Няма предимства“, е „Сплотеност, сътрудничество и равенство“ (13.3%) като етап от развитието на междуетническите отношения, който следва преодоляването на антагонизма. Трябва да се отбележи, че ефективността и репутацията на организацията не са сред най-често посочваните

ФИГУРА 3. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА КАТЕГОРИИТЕ ПРЕДИМСТВА НА РАБОТАТА В ЕТНИЧЕСКИ РАЗНОРОДНА СРЕДА СПОРЕД ТИПА НАСЕЛЕНО МЯСТО

категории предимства, освен до известна степен в столицата (12.5%) и големите градове (9.4%), където по-често се споменават предимства като: ясна йерархия, добра организация и ефективност, добра репутация и възможност за привличане на клиенти от различни етноси/култури и др.

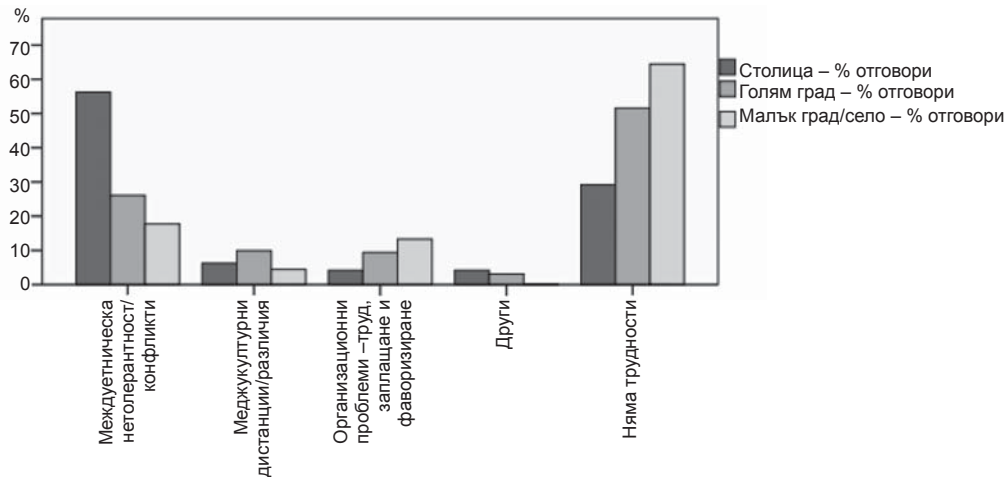
Относно **трудностите**, отново процентът на отговорите „Няма трудности“ е обратнопропорционален на големината на населеното място, т.е. най-висок е процентът отговори „Няма трудности“ на респондентите от малките населени места (64.4%), по-нисък – в големите градове (51.6%) и най-нисък в столицата (29.2%) (Вж. фиг. 4).

Този резултат, подобно на резултата за предимствата по-горе показва, че в населените места, в които участниците във фокус групите виждат повече предимства, виждат и повече недостатъци на работата в етнически разнородна среда, и обратното.

И в трите типа населени места междуетническата нетолерантност и конфликти се разглеждат като основен проблем, като

тази категория трудности е значително по-често споменавана в столицата (в 56.3% от отговорите), отколкото в провинцията (големите градове – 26.0% и малки градове/села – 17.8%). Тази смислова категория е представена в отговорите на лицата от столицата най-вече чрез думи със силно негативна конотация като: „етнически/културни конфликти“, „напрежение“, „дискриминация“, „непоносимост“, „омраза“, „расизъм“, „стереотипи“; в големите градове – с преобладаващо „по-меки“ думи/изрази като: „етнически трудности“, „неразбирателство“, „недоверие“, но и „конфликти“, „расизъм“; а в малките населени места – с по-описателни твърдения, които са свързани преди всичко нетолерантност, некооперативност и конфликтност от страна на ромския етнос – „няма разбирателство“, „ромите ще заплашват колегите си“, „ромите ще създават интриги и ще пречат на работния процес“, „трудно сработване с ромите“.

Значително по-рядко и в трите населени места се споменават трудности, свързани

Фигура 4. Разпределение на категориите трудности на работата в етнически разнородна среда според типа населено място

с межкултурни и етнически различия, с проблемна организация на труда и заплащането, както и с фаворизиране на определени групи за сметка на други.

Обобщение и изводи

Сред изследваните представители на трите най-големи етнически общности в страната (българи, турци и роми) преобладава мнението за *отсъствие на предизвикателства* както на *предимства*, така и на *трудности* в съвместната им работа. От една страна, тези резултати могат да се интерпретират като доминираща социална желателност на отговорите, от друга – като отсъствие на ангажираност по темата, от трета – като липса на позитивен/негативен опит в работата с други етноси, а от четвърта – като отсъствие на желание и готовност за съвместна работа. Все пак, българите посочват повече и по-разнообразни предимства на работата с роми и турци, в сравнение с представителите на етническите малцинства. Съществени различия се наблюдават и в представите за трудностите, но между ромите и представителите на другите два етноса. За българите и турците водещи са трудностите, свързани с междуетническа

нетолерантност и конфликти, докато за ромите основни са организационните проблеми, свързани с несправедливо разпределение на трудовите задължения и възнаграждението, и с фаворизирането на други етноси. С други думи, ромите възприемат себе си, без да бъдат възприемани от страна на другите два етноса, като най-ощетени и онеправдани в сферата на труда.

Разнообразието на посочваните предимства и трудности е правопрпорционално на големината на населените места. В столицата, която се характеризира с най-голямо богатство на предизвикателствата, ясно изпъква амбивалетност между честата поява на етнокултурния плурализъм като предимство, но същевременно и на етническата нетолерантност като недостатък на работата в разнородна среда. В малките населени места представите за предимствата и трудностите може да се определят като „най-оскъдни“, но също и като противоречиви. От една страна, най-често посочваното предимство е наличието на сплотеност и сътрудничество между етносите, а от друга – дискутират се предимно трудности, свързани с междуетническа нетолерантност и конфликти. Мненията в големите градове са най-консистентни,

тъй като логично е, че пътят за преодоляване на най-често посочвания недостатък – междуетническа нетолерантност и конфликти е учене, междуетнически обмен и компетентност, определяни най-често като предимство.

В заключение, преобладаващото мнение за отсъствие на предимства на работата в етнически разнородна среда, за наличието на трудности, свързани главно с етническа нетолерантност и конфликти, както и противоречивостта на мненията за предимствата и недостатъците (особено в малките населени места и столицата) са доказателство, че в България днес все още се наблюдава: 1) висока степен на междуетническа нетолерантност и отсъствие на готовност за съвместна работа между представителите на трите етноса; 2) „маскирани“ в социално-желателна форма предразсъдъци между българи, турци и роми в организационни условия и 3) отсъствие на достатъчно опит на трите етноса в екипна работа. В подкрепа на това са и резултатите от анализа по останалите теми от дискусиата, които не са представени тук. Организациите в големите градове, в които са проведени фокус групите изглеждат са най-напреднали по посока засилване на етническата толерантност и интеграция на малцинствата чрез повишаване на информираността, междуетнически обмен и компетентност. Същевременно, в столицата е важно да се изясни въпросът: Дали и как плурализъмът на възгледите в организацията може да спомогне за преодоляване на етническа нетолерантност и конфликти? А в малките населени места – съвместими ли са сплотеността и сътрудничеството в работата с етническата нетолерантност между етносите?

ИЗТОЧНИЦИ

- Национален статистически институт (2011). Предбояване на населението и жилищния фонд в Република България 2011, <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190>.
- Zhelyazkova, A., Kosseva, M., Hajdinjak, M. (2010). Tolerance and cultural diversity discourses in Bulgaria: Bulgarian ethnic model – parallel cohabitation or multicultural recognition? Retrieved http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/19788/AC-CEPT_2010-15_WP1_BakgroundReport_Bulgaria.pdf?sequence=1

ЛИТЕРАТУРА

- Босаков, В. (2010). *Интеграцията на мюсюлманите в България*. С: Иврай.
- Накова, А. (2010). *Обицването между българи, турци и роми: Когнитивни аспекти*. С: Аскони-издат.
- Неделчева, Т., Пехливанова, Х., & Драганов, М. (2003). *Етнокултурна идентичност и поведенчески модел*. С: Фабер.
- Пампоров, А. (2008). Нещо старо, нещо ново, нещо за съседите – българският етнически модел през призмата на социалните дистанции. В: (съст. Г. Стойчев) *Състояние на обществото*, с. 96-111. С: Отворено Общество.
- Пампоров, А. (2009). *Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България*. С: Отворено Общество.
- Риза, Е. (2010). *Българи, турци и цигани в Лудогорие: житейски нагласи в етническото многообразие*. С: Изток-запад.
- Стоицова, Т., Зографова, Й. и Клиничарски, В. (1998). Групови взаимоотношения: Междуетнически баланс или вражда. *Психологични изследвания*, 1-2, 21-38.
- Томова, И. (2000). Социална промяна и етнорелигиозни отношения. В: (съст. Г. Фотев) *Съседство на религиозните общности в България*, с. 171-269. С: Институт по социология-БАН.
- Riordan, C. & Shore, L. (1997). Demographic diversity and employee attitudes. *JAP*, 82, 342-58.
- Vassilev, R. (2004). The Roma of Bulgaria: a pariah minority. *The Global Review of Ethnopolitics*, 3, 40-51.

CHALLENGES OF WORKING IN AN
ETHNICALLY DIVERSE ENVIRONMENT:
QUALITATIVE ANALYSIS OF NOTIONS OF
BULGARIANS, TURKS AND ROMA

Esma Riza, Diana Bakalova, Erygul Tair, Nadya Mateeva

Abstract. *Basic advantages and difficulties of working in an ethnically diverse environment, stated by Bulgarians, Turks and Roma during focus groups are examined and analyzed. Different ethnic groups stress different sides and have specific viewpoints regarding the challenges of working in an ethnically diverse environment. The prevailing opinion is that there are no advantages of working in ethnically mixed team. The main difficulty according to Bulgarians and Turks are the ethnic intolerance and conflicts. According to Roma these are the organizational problems such as uneven distribution of duties and payments.*

Key words: advantages, difficulties, mutual work, etc.
